

ADMINISTRATIVNÍ PROBLÉMY ANTICKÉHO ŘÍMA II

Milan Bartošek

Tato stať navazuje na článek uveřejněný v Právněhistorických studiích 22; zachovává shodně rozdělení správy na ústřední, územní, finanční a vojenskou.

Údobí rozvinutého římského otrokářského řádu (a tedy i rozvinutého římského práva) trvalo sice od poloviny 3. století př. n. l. do poloviny 3. století n. l., ale nastolení a upevnění principátu způsobily v oblasti římského ústavního a správního práva tak hluboké změny, že z těchto hledisek (nikoli např. z hlediska soukromého práva) je namístě rozlišovat v tomto údobí dva časově stejné úseky: pozdní republiku a principát.

Nejprve je ovšem třeba - pro správné pochopení dalšího výkladu - uvést alespoň stručný přehled ekonomického a sociálního stavu římské společnosti v tomto druhém údobí římských dějin, který by objasnil příčiny jejího dalšího vývoje a shrnul důsledky, jež tyto příčiny vyvolaly v život.

EKONOMICKO-SOCIÁLNÍ PŘEHLED

A/ Pozdní republika

Na začátku daného údobí - rozvinutého otrokářského řádu - stál Řím již na poměrně vysokém stupni svého vývoje, vždyť jinak by se ani nemohl odvážit zkřížit zbraně s tak mocnou námořní velmocí, jakou bylo v té době Kartágo.

Ekonomickým základem tehdejší římské společnosti byly i nadále drobné a střední zemědělské usedlosti, ale ve výrobě, zemědělské i řemeslné, při těžbě surovin a v dopravě se stále více uplatňovali otroci, kteří se tak poznenáhlu stávali hlavní výrobní silou rostoucí velmoci.

Souhrn příznivých okolností, způsobil, že Řím se stal agresivním válečnickým státem a protože byl již na vyšším společenském stupni než jeho sousedé, kteří ještě žili namnoze v rodovém zřízení, bezpečně nad nimi vítězil. A zase vojenské úspěchy podstatně ovlivnily celý život římské společnosti, hlavní tím, že opatřily statisíce levných pracovních sil - otroků, a tím, že pod moc Říma se dostala další a další území. Jenomže tyto pozemky (které se právně stávaly součástí římského státního území - *a g e r p u b l i c u s*), si pro sebe vyhrazovala pozemková šlechta (pod záminkou, že pro jejich využití je třeba kapitálu, který měla jediné ona) a vylučovala z nich plebeje, kteří se o ně vlastně nejvíce zasloužili a kteří je zaplatili svou krví.

Z těchto a svých dřívějších vlastních pozemků vytvářeli šlechtici postupně velkostatky (*latifundie*), které velmi napomohly ke změně struktury zemědělské výroby v Itálii, neboť se zaměřovaly na daleký odbyt: nyní tradiční italské zemědělství muselo ustupovat vinohradům, olivovým hájům a pastvinám pro ovce, ba i prvním plantážím. To vše mělo sice příznivý vliv na rozvoj řemesel (hlavně zpracovávání kovů, keramiky a textilu s přechodem od domácí malovýroby k vyšším výrobním formám v dílnách a manufakturách) a hlavně obchodu (který směřoval hlavně do východního Středomoří), ale zároveň uvádělo Itálii do hospodářské závislosti na zámořských územích.

Hospodářský rozmach vytvářející se Římské říši vyvolal v život podnikání všeho druhu, vyúsťující až do velkých finančních (a také lichvářských) operací a kapitálových investic. Přitom se z nejdřívějších podnikatelů vyvinula druhá vládnoucí třída v Říme, finanční aristokracie (*e q u i t e s*).

Mohutná konjunktura Říma (na bedrech otroků) vyvrcholila v polovině 2. století př. n. l., kdy už se však začínaly citelně projevovat negativní rysy dosavadního vývoje. Neustálé války totiž podryly drobné a střední rolnictvo v Itálii, jádro římské společnosti a římské armády - zemědělské usedlosti pustly a jejich obyvatelé utíkali do měst, kde hledali snadnější obživu, ale kde mnozí z nich upadali až na úroveň lumpenproletariátu.

Otroků byl již takový přebytek, že jejich cena klesla na minimum a podle toho s nimi páni zacházeli - otroci na vysilujících pracích hynuli často jen po několika letech nesnesitelné dřiny. Není divu, že za takovýchto okolností vznikala porůznu vření až i otevřená povstání zoufalých otroků a hnutí nespokojené chudiny.

A tak první století př. n. l. probíhalo již ve znamení první velké krize římského otrokářského řádu. Majetková radikalizace římské společnosti dosáhla již neúnosného stupně, oproti nečetné skupině pozem-

kových a finančních magnátů, tonoucích v přepychu, stály miliónové masy otroků (jejichž práce se přestávala vyplácet) a chudáků (kteří již práci odvykli a které nakonec musel živit stát); přitom zahálčiví boháči se ani nepokoušeli o nápravu společnosti a při potlačování otrockých povstání a sociálních bouří spoléhali jen na vojenskou sílu. Vykořisťování dobytých zámořských území se stupňovalo do té míry, že až podlamovalo jejich hospodářskou sílu. Do Říma se dováželo množství luxusního zboží, zatímco vývoz z Itálie hluboce poklesl. Na moři řádily pirátské koráby jako nějaká velmoc až do r. 67 př. n. l., kdy Pompeius důmyslným tažením zlomil moc pirátů za pouhé tři měsíce.

Úpadek výroby, vysychání zdrojů dalšího obohacování a prohlubující se politické zmatky vyvolaly v život vážné rozpory mezi různými zájmovými skupinami obou římských vládnoucích tříd a posléze téměř sto let trvající občanskou válku, které nebezpečně rozvracela navenek impozantní Římskou říši.

B/ Principát

První dvě staletí n. l. a začátek století třetího, pro něž se ujal název principát (viz dále ad 3)) nebyly dobou jednolitou, nýbrž právě naopak značně rozdílnou, v níž můžeme rozlišovat několik vývojových stupňů:

A u g u s t u s položil základy nového režimu a nového pořádku ve státě a již tím, aniž učinil nějaký přímý zásah do ekonomiky země, ji silně ovlivnil. Po dlouhém století krutých občanských bojů nastal konečně mír a s ním se upevnily životní jistoty občanů. To neobyčejně prospělo celému hospodářství říše a všem jeho odvětvím, zvláště pak řemeslu a obchodu. Otroků bylo stále ještě dost a tak o pracovní síly nebyla nouze. Augustus jako člen prastarého vznešeného římského rodu se snažil dát ve všech směrech přednost Itálii a učinil ji středem i obchodního a finančního života celé říše. Jen v zemědělství se mu nepodařilo zastavit úpadek středního zemědělského stavu a nevýhodné struktury italského zemědělství, které již nemohlo úspěšně soutěžit s četnými provinciemi.

V oblasti společenské dosáhl Augustus při zachování dosavadního sociálního složení obyvatelstva lepšího využití jednotlivých tříd a vrstev ku prospěchu státní politiky. Kde šlo o reprezentativní úřady a funkce, tam využíval členů senátů, kde však mělo převažovat pracovní úsilí, tam povolával ku pomoci jezdce, propuštěnce, z nichž někteří byli velmi vzdělaní a schopní, a dokonce i otroky. Život plebejských

vrstev se nijak podstatně nezměnil a také městský proletariát zůstával stále týmž povážlivým sociálním jevem.

Za n á s t u p c ů A u g u s t o v ý c h se přes četné výkyvy ve všech směrech rozvíjel Augustův odkaz, i když jej značně ovlivňovaly nové okolnosti. V Itálii se již nadmíru rozšířilo množství velkostatků s externím hospodařením a největším latifundistou býval zpravidla sám princeps. Úměrně s tím stoupal dovoz z vyspělých provincií, a to nejen přepychového zboží jako dříve, nýbrž i potravin a předmětů široké spotřeby.

V příznivých mírových podmínkách se i na Západě rozvinula řemeslná výroba (keramika, sklo, kovy, textil aj.) natolik, že mohla dobře soutěžit s tradičně znamenitými výrobky Východu. Vyšší mechanizace však pronikla jen do armédních dílen a též do divadel.

Mohutný rozmach řemeslné výroby účinně podnítil a rozvětvil obchod, který měly v rukou převážně velké společnosti podnikatelů (n e g o t i a t o r e s , r e d e m p t o r e s). Dalekosáhlé finanční operace vedly banky a velkobanky, které zase zpravidla ovládali jednotlivci (a r g e n t a r i i).

Za těchto poměrů nastal neobyčejný rozkvět městského života v celé oblasti Středozemního moře. Řím, do něhož se sbíhalo veškeré bohatství říše, zdobili principové stále nádhernějšími a nákladnějšími stavbami.

Pokud jde o společenské rozvrstvení, nastal přesun v tom smyslu, že společenská váha senátorů klesala, kdežto jezdci se nyní dostávali až do nejvyšších státních funkcí. Konec velkých výbojných válek znamenal zároveň omezený příliv otroků a zvýšení jejich ceny, zvláště pak otroků druhé generace, tj. zrozených v domě pánovů (v e r n a e). Otroci však zůstávali i nadále hlavní výrobní silou v zemi.

Za "z l a t ý v ě k Ř í m s k é ř í š e" se považuje vláda adoptivních císařů od Traiana do Marca Aurelia. Tehdy dosáhla říše vrcholu svého blahobytu, tehdy se naplno rozvinula římská civilizace a kultura pod oploďňujícím vlivem helénismu. Římská říše se stala říší skutečně světovou, kde společně žilo množství velmi odlišných národů. Romanizace provincií již silně pokročila, svou hospodářskou úroveň provincie namnoze převyšovaly mateřskou zemi a provinciálové zaujímali ve státě stále pevnější postavení. Války se vedly jen v okrajových územích, takže uvnitř říše vládl již přes sto let mír a pořádek.

V sociální struktuře Římské říše nastaly některé změny, již ve složení senátu a významu senátorských rodin, neboť nyní se senátoři ve stále větší míře rekrutovali z provincií - kromě jiných příčin starobylé patricijské rody vymřely kolem r. 150 n. l. Senátorské rodiny si však zachovaly svou hospodářskou sílu, ovšem plně závisely na

blahovůli císaře, který měl složení senátu prakticky ve svých rukou a nepohodlné mu členy ze senátu vyřazoval a často i jejich majetek zabavoval.

Ani jezdci nepocházejí již převážně ze starořímských rodin, nýbrž spíše z řad venkovské a provinciální šlechty. Vcelku však ztráceli doasvadžní třídní povahu jakožto finanční aristokracie, nyní už začínala u nich převažovat úřednická služba. Mezi jezdce jmenoval císař i některé příslušníky svobodných povolání, jakými byli zejména právníci.

Mnoho propuštěnců sloužilo u císařského dvora a v provinciích. Jinak propuštěnci náleželi většinou střednímu stavu a účinně podporovali hospodářský chod země.

Městský proletariát se sice živil vlastní prací, ale v Římě samém stále ještě až 200 000 proletářů (a lumpenproletářů) pobíralo od státu bezplatně potraviny a peníze, i když jen v nejnútnejší míře, jež stěží stačila k životu.

Společenské postavení otroků zůstalo v podstatě stejné (na tom nic nezměnila některá drobná sociální opatření v jejich prospěch), ale silně se již pociťoval jejich relativní nedostatek, takže značnou část jejich práce začínala přejímat nově se formující třída zemědělského obyvatelstva, kolónové. Byli to původně svobodní nájemci zemědělské půdy, kteří se však postupem doby dostávali do značné hmotné závislosti na majiteli půdy.

Již za Marca Aurelia se projevovaly první krizové jevy, které pak za d y n a s t i e S e v e r o v c ů propukají s rostoucí silou (třebaže je vynikající panovník Septimus Severus až do své smrti dokázal udržovat v přijatelných mezích). První vážné obtíže nastaly v Itálii samé, kde nedostatek otroků dosáhl již (na tamní zvyklosti) neúnosného stupně. Velkostatky usilovaly o co největší soběstačnost, což však ve svých důsledcích podlamovalo peněžní a hospodářský trh a rozvracelo měnu. Opačné zájmy měla municipální šlechta a podnikatelé, pro něž byla důležitá tržní výroba a rozvoj měst. Proto hledali ochranu u panovníka a podporovali ho proti provinciální šlechtě. Provincie ovšem nesly hlavní tíhu válek, jimiž se okolní vladaři snažili využít politického oslabení říše, ale to už i tam pronikly hospodářské obtíže. V celé říši výroba silně poklesla pro nedostatek pracovních sil, neboť otroků mezitím katastrofálně ubylo a ani v zemědělství je kolónové nemohli dosud nahradit. Chyběla zde energická vládnoucí třída, schopná lépe řídit společnost a nalézt vhodný způsob, jak se přeorientovat na svobodnou pracovní sílu.

A tak se obrovská Římská říše vlekla setrvačností se všemi svými nedostatky dál, improvizovala a tépala, až se dostala na nakloněnou

rovinu, po níž za silných úderů vnějších nepřátel sklouzala do propasti druhé velké krize římského otrokářského řádu, která pak řádila plných 50 let.

ÚSTŘEDNÍ SPRÁVA

A/ Pozdní republika

1. Magistráti

Třebaže zachované zprávy o dějinách římských magistratur jsou v poměru ke skutečnosti velmi kusé (i když, absolutně vzato, jsou hojné), přece v nich nacházíme vývojové krůčky a stupínky, jimiž se právní postavení a pravomoc jednotlivých magistrátů postupně měnila a spolu s nimi i právní postavení magistratur jako takových.

Zásadní povaha římských magistratur - jejich dosavadní kvalita - zůstávala po celou dobu pozdní republiky stále táž. Co se však měnilo, to byly dílčí stránky jejich pravomocí a tím poznenáhlu i jejich vztah k jiným ústavním orgánům, k lidovým shromážděním a k senátu. Římscí magistráti byli tedy na konci republiky tíž jako na počátku tohoto období, ale zároveň již nebyli týmiž, protože v nové politické atmosféře se jejich společenská váha do značné míry změnila.

Naproti tomu ke skutečné kvalitativní změně došlo u lidových tribunů, jimiž se nyní stávali příslušníci plebejské špičky, součástí to nové šlechty, nobility, a tento jejich původ již předurčoval jejich politiku. Z původních revolučních orgánů utlačovaných římských plebejů se tak stali pomocníci římské nobility a jejich bašty - senátu, často i proti magistrátům, pokud se někteří z nich pokusili prosadit nějaký politický záměr odporující zájmům senátu. Tak tito "lidoví" tribunové, kteří kdysi soupeřili s magistráty a kontrolovali je, nabýli nyní sami povahy městských magistrátů, ovšem nadaných zvláštní pravomocí, nikoli již v zájmu lidu, nýbrž v zájmu římské aristokracie.

Bez jakékoli změny zůstala délka funkčního období jednotlivých magistratur, neboť i nadále činila 6 měsíců pro diktátory, 18 měsíců pro censory a 12 měsíců pro ostatní magistráty.

Zato v četných jiných směrech, které se ovšem týkaly převážně vyšších magistrátů, nastaly různé závažné změny, vyvolané zprvu nějakou mimořádnou událostí, o něž nebyla nouze v tehdejších pohnutých dobách.

Tak zatímco podle ustálené praxe bylo možno opakovat tutéž magistraturu (i t e r a t i o) teprve po 10 letech, po katastrofě u Trasimenského jezera (217 př. n. l.) toto omezení padlo a opakování bylo napříště možné kdykoli.

Rovněž od skončení jedné magistratury do nastoupení druhé měla uběhnout delší doba, jež se v daném údobí postupně ustalovala, až se ve smyslu zásad vyjádřených v zákoně Villiově (180 př. n. l.) vytvořilo závazné pořadí (*cursus honorum*), vázané na věk kandidátů: kvestorem se měl stát uchazeč nejméně 27letý, prétozem 34letý a konzulem 37letý (tyto věkové hranice se později prodlužovaly – v době Ciceronově měl být kvestor 30letý, prétoz 40letý a konzul 43letý); édilita nebyla nezbytná (nýbrž spíše jen žádoucí společensky a politicky a proto pro ni žádný zákon neurčoval věk uchazečů) k dosazení prétoz. Naproti tomu se žádný interval nevyžadoval pro přechod z plebejské magistratury v městskou.

V jedné osobě nebylo možno kumulovat dvě magistratury řádné nebo jednu plebejskou a druhou městskou; výjimečně směl však jeden magistrát zastávat jednu funkci řádnou a druhou mimořádnou.

Velmi důležitou novotou se stalo prodlužování funkčního období magistrátů, zv. *prorogatio*, v dřívějším údobí (od r. 327 př. n. l.) zcela výjimečná, nyní stále častější. Hlavním důvodem bylo zprvu, aby magistrát mohl dokončit nějaký důležitý úkol (zejména válku). Prorogaci povoloval buď zákon nebo usnesení senátu (z praktických důvodů však nebyla nutná *lex curiata*), a to vždy s jasně určeným termínem (např.: den triumfu). Prorogovaný měl ovšem poněkud nižší postavení než zvolený magistrát.

Všechny výše uvedené změny více či méně rozvíklávaly starobylé římské ústavní republikánské zásady, ale stále ještě se s nimi do jisté míry daly srovnat. Zato udělování impéria soukromé osobě (jak se to poprvé stalo r. 211 př. n. l. P. Scipionovi) bylo již přímým porušením republikánské ústavy, podle níž impérium vyvěralo jedině z magistratury a nebylo možné odloučit je od ní. Tento nejvážnější zásah patřil k těm, jež nakonec římskou republiku podlomily.

Ani správní pravomoc římských magistrátů se po celou dobu pozdní republiky v zásadě neměnila přes uvedené dílčí změny jejich postavení ústavněprávního.

Dokud byl Řím malou obcí, nepatrný soubor jeho magistrátů stačil pro jeho potřeby. Jenomže tento jejich počet se ani později s překotným růstem Říma nijak podstatně nezvyšoval. A přece v našem údobí, kdy Řím se již stal středomořskou velmocí, mělo být jasné, že k hladkému chodu říše je velmi nutně třeba nějaké zásadní reorganizace, že je třeba problémem státní správy důkladně se zabývat a hledat nové a účelné nápravné opatření. Avšak římská vládnoucí třída nenašla v sobě sílu postavit se k tomuto problému čelem a raději setrvačností pokračovala ve starých vyježděných kolejích bez ohledu na to, že život je překonal a že staré koleje už vedly do prázdna.

Nakonec neustálé rozšiřování státního území vyvolalo jen nejne-
zbytnější opatření v ústřední správě, k rozšíření některých magistrát-
ských kolegií a k přibrání několika nižších magistrátů a dalšího po-
mocného aparátu.

Tak pravomoc konzulů se již nevztahovala na dobytá zamořská území,
další prétoři již nebyli výlučně soudními, nýbrž i správními orgány
(jako místodržící v provinciích se nemohli vyhýbat četným správním
úkolům), édilská správní agenda se stala obsáhlejší (např. pokud šlo
o předcházení požárům); zato četní další speciální kvestoři se uplat-
ňovali spíše ve správě územní, vojenské a finanční; např. funkce
kvestorů zřízených pro budování lodí (*q u a e s t o r e s c l a s-
s i c i*) zůstala i po splnění tohoto úkolu, i když s jinou náplní
jakožto pomocníků konzulární správy v Itálii. Za Sully dosáhl počet
kvestorů již 20 a za Caesara dokonce 40, zřejmě z politických důvodů
a nad skutečnou potřebu.

Navíc vznikl v tomto údobí sbor pěti kolegií (jichž členové byli
postaveni na roveň kvestorům), nazývaný souhrnně *v i g i n t i -
s e x v i r i*. Z nich správními úkoly se zabývali, vedle svých úkolů
soudních, *t r e s v i r i c a p i t a l e s*, kteří obstarávali
i noční protipožární službu na římských ulicích a proto se zvali též
t r e s v i r i n o c t u r n i. Na ražbu stříbrných a později
(od Sully) i zlatých mincí dozírali (až v 1. století př. n. l.)
t r e s v i r i m o n e t a l e s, kdežto čistotu na římských
ulicích zajišťovali *q u a t t u o r v i r i v i i s i n u r -
b e p u r g a n d i s*, na venkovských silnicích *d u u m v i r i
v i i s e x t r a u r b e m p u r g a n d i s*. Členové ostat-
ních dvou kolegií, *d e c e m v i r i s t l i t i b u s i u d i -
c a n d i s* a *q u a t t u o r v i r i i u r e d i c u n d o
C a p u a m C u m a s*, vykonávali výlučně agendu soudní.

2. Senát

Ani právní postavení senátu se v zásadě nezměnilo, zato však jeho
faktický vliv se úměrně se sílící politickou mocí nobility podstatně
zvýšil, neboť

- a) senát jako stálý orgán se již naplno prosadil proti střídajícím se
magistrátům;
- b) význam jeho správní agendy (zvláště finanční) rostl se zvětšujícím
se rozsahem státu a
- c) jeho pomocníky se stali lidoví tribunové, kteří nabyli též práva
senát svolávat (*i u s c u m s e n a t u a g e n d i*).

Za těchto okolností se senát stal nesporným nejvyšším vládním orgánem Římské říše. To se projevovalo v mnoha směrech, kam senát zasahoval a tedy i v otázkách správních a v otázkách soudnictví a vnitřní státní politiky, z nichž vyvěřala opatření správní povahy.

Charakteristickým příkladem tohoto druhu je *s e n a t u s c o n s u l t u m d e B a c c h a n a l i b u s* z r. 186 př. n. l., tj. právě z doby, kdy senát byl na vrcholu své moci. Formálně *s e n a t u s c o n s u l t u m* směřovalo proti vyznavačům Bacchova kultu, kteří prý nejen za nočních slavností pořádali pusté orgie (při nichž byly nanobeny ženy a hlavně chlapci), nýbrž dopouštěli se i dalších zločinů jako falšování listin, zvláště závětí, nebo i vražd, hlavně travičství. Ve skutečnosti však tato forma čelila šifickým se cizím kultům, v nichž reakční, silně nábožensky orientované křídlo senátu, vedené pontifiky, spatřovalo *c o n i u r a t i o*, totiž podvratnou a státu nebezpečnou politickou propagandu. Odsouzení podle některých z četných skutkových podstat, na něž *s e n a t u s c o n s u l t u m* dopadalo, znamenalo pro údajného pachatele bez dalšího trest smrti. Opatření senátu vyvolalo mnoho procesů *e x t r a o r d i n e m* (na něž se nevztahovala možnost odsouzeného odvolat se proti rozsudku k lidovému shromáždění, *i u s p r o v o c a t i o n i s*) a není pochyb o tom, že se stalo vhodnou základnou též pro vyřizování osobních účtů, jak k tomu vždycky vedla politická atmosféra nabitá terorem.

S c . d e B a c c h a n a l i b u s platilo nejen v Říme, nýbrž i v celé Itálii, takže je jednou z prvních právních norem, jimiž se Řím vměšoval do vnitřních věcí spojenců Říma.

Jak další průběh událostí ukázal, senát se vůbec nezabýval možnostmi nějaké správní reformy, nýbrž snažil se jen strhnout na sebe další a další pravomoci, což se mu také podařilo. To samo o sobě by nemuselo vadit, ovšem ústřední správě, kvalitní a třebaš i nepočetné, má odpovídat dobře fungující výkonný správní aparát. A o vybavení takového aparátu se senát nestaral, ponechával věcem volný průběh, k velké škodě obyvatelstva říše, své vlastní a posléze i celého státu.

Výsostným postavením senátu totiž ve druhé polovině 2. století př. n. l. silně otráslo gracchovské hnutí a od počátku 1. století př. n. l. již vliv senátu na politické dění vůči ledně slábl a ve druhé polovině tohoto století již rozhodovali o osudech říše vlivní generálové, takže senát často k jejich počínání víceméně bezmocně přihlížel.

A tak, zatímco dříve si senát osoboval fakticky mnohem větší pravomoc než mu podle ústavy příslušela, nyní naopak bylo jeho faktické postavení slabší než postavení právní. To se ovšem týkalo hlavně otázek vysoké státní politiky, nikoli otázek spíše technického rázu,

jakými byly povětšinou i záležitosti povahy správní, které senát i nadále vyřizoval po celou dobu trvání republiky.

B/ Principát

3. Princeps

Za první velké krize římského otrokářského řádu v 1. století př. n. l. se již naplno projevila skutečnost, že tak obrovský územní celek, jakým se postupně stala Římská říše, nebylo možno úspěšně řídit dosavadními formami a metodami, které vznikly a hodily se pro antické státy typu řecké polis, k němuž patřila i římská civitas.

Augustus, když ovládl říši a uskutečnil tak svůj ctižádostivý sen, stál před úkolem nejdůležitějším, totiž jak stabilizovat rozvrácený stát, jak nastolit takový režim, který by za nové situace optimálně vyhovoval, jak dát tomuto územnímu kolosu co nejdokonalejší ústavní a správní pořádek. Možnost vrátit se naplno ke starým republikánským pořádkům typu Ciceronovy concordia ordinum (politická spolupráce obou vládnoucích tříd, senátorů a jezdců) vyloučil již dosavadní průběh občanské války.

Ze svého hlediska měl tedy Augustus na vybranou tři hlavní možnosti, jak vyřešit ústřední správu říše;

- a) ponechat nedotčenu dosavadní kompetenci republikánských orgánů, ale zajistit si přitom výsostné postavení;
- b) zrušit všechny republikánské orgány a nahradit je orgány vlastními, jež by mu služebně podléhaly; a konečně
- c) ponechat republikánské formy, ale dát jim jiný obsah a vedle orgánů republikánských zřizovat orgány vlastní, jež by postupně převzaly veškerou správní pravomoc.

A vynikající taktik Augustus zvolil právě tuto poslední možnost a zřejmě nechybil, což dokázala společenská praxe prvních dvou staletí nového letopočtu. Dnes, po tak dalekém časovém odstupu, by se nám mohlo zdát, že takové řešení se nabízelo samo sebou, ale v tehdejších podmínkách to byl převratný státnický objev.

Augustovi šlo především o to, aby měl po stránce politické celý stát plně ve svých rukou a touto jeho snahou se řídily všechny jeho zásahy. Uvědomoval si však dobře, že v zemi jsou republikánské tradice ještě silně zakořeněny a proto postupoval vždy velmi opatrně, krok za krokem, až po upevnění předchozí pozice. Co možná nenápadně, ale cílevědomě posiloval svou osobní moc, až se nakonec jevila jeho součas-

níkům jako nesporná a správná - dokonce natolik, že Augustovo dílo nezaniklo jeho smrtí, nýbrž stalo se základem moci jeho nástupců.

Vytčený úkol splnil tedy Augustus po svém a beze zbytku. Vytvořil režim osobní moci, v němž některé republikánské formy zahalovaly jeho skutečné jádro autokratické, monarchické. K této jeho politické kamufláži patřilo i to, že se skromně nazýval *p r i n c e p s c i - v i u m*, jakoby byl jen prvním mezi ostatními sobě rovnými občany (a odtud celé historické období od počátku prvního až do poloviny třetího století př. n. l. nazýváme principátem). A na úmrtním loži prý řekl: "Dobře jsem sehrál svou komedii!"

Za jeho nástupců se právní postavení principovo v některých směrech měnilo. Důležité vývojové kroky učinili již Julio-Klaudiovci, dále pokročili Flaviovci a nejlépe fungoval principát za vynikajících "osvícených" císařů od Traiana do Marca Aurelia, kdežto za Severovců již začaly propuknout vážné krizové jevy.

Těžištěm principovy politické moci v celém tomto období bylo *i m p e r i u m p r o c o n s u l a r e*, které mu zjednávalo postavení vrchního velitele veškeré branné moci, a *t r i b u n i c i a p o t e s t a s*, již se stával osobně nedotknutelný a naopak směl s rozhodující mocí zasahovat do veškerého státního dění. K tomu se pak přidružovaly další pravomoci a oprávnění, spíše však z formálních a prestižních důvodů - tak princeps vystupoval často též jako konzul, cenzor, *p o n t i f e x m a x i m u s* aj. Právě souběh všech jeho pravomocí odtržených od magistratur (k nimž původně náležely) byl charakteristický pro principa, který sám nebyl magistrátem (a tedy nepodléhal jako oni různým omezením a zákazům) a směl jednat podle své volné úvahy, aniž za své jednání komukoli odpovídal.

Jedním z důsledků tohoto jeho výsostného postavení bylo, že v nejvyšší instanci řídil veškerou státní správu, tj. vyhrazoval si rozhodnout nejdůležitější otázky, zatímco vše ostatní vyřizovaly jeho pomocné orgány, jejichž rozhodnutí mohl kdykoli změnit.

4. Císařští úředníci

Augustova reforma státní správy patří k jeho vrcholným dílům: položil k ní základy tak pevné, že přetrvaly celou dobu nejen principátu, nýbrž vlastně i celého dalšího historického období, dominátu. Je pochopitelné, že v dalším průběhu docházelo k četným změnám, ale to, co bylo podstatné, totiž nové pojetí státní správy, přetrvalo. To znamená, že Augustus do hloubky promyslel a pochopil novoty, jež zavedl, totiž jak vnitřní strukturu nového politického a odborného systému,

tak i praktické důsledky, které z toho vyplývaly. Bez této jasnozřivosti by nebyl mohl zavést formy pro nový pořádek tak příléhavé.

Veškerou státní správu rozdělil na úseky, jejichž řízením pověřoval význačné osoby jako státem placené úředníky jemu přímo odpovědné. Přitom postupoval velmi pečlivě a postupně, neboť za stavu, kdy z politických důvodů a ohledů ponechával i nadále ve funkcích republikánské magistráty, jim odebíral jednu pravomoc za druhou, za což bylo nutno poskytnout jim nějakou náhradu, třebaš jen fiktivní.

Tak již za Augustova života vznikl nový a skutečný správní aparát, který se později podle účelnosti pozměňoval a také rozrůstal, ne vždy ku prospěchu věci. Vcelku však nová císařská správa lépe odpovídala skutečnosti (než dřívější správa republikánská) a proto rychle nabývala vrchu.

První principové nakládali se státem ještě do značné míry jako a vlastním velkostatkem, o důležitých otázkách se radili se svými příbuznými a přáteli a do význačných funkcí dosazovali propuštěnce, ba používali i svých otroků k důležitým státním službám. To však časem odpadlo a již za Hadriána (od jehož vlády lze císařský správní aparát považovat za dobudovaný a ustálený) se tyto osoby na vedoucích místech státní správy nevyskytují. Vysocí státní úředníci dostávali značný roční plat, až do 1,000 000 sesterciů.

Předpokladem pro tato místa byla zprvu předchozí vojenská služba a kariéra; později se pro některé úseky nepožadovala. Úředníky vybíral a jmenoval princeps na základě doporučení význačných osob, ale časem vyžadoval splnění některých odborných i jiných předpokladů. Tito císařští úředníci byli zcela závislí na jeho vůli, neboť mu byli plně podřízeni a on je směl kdykoli propustit. Zatímco na počátku principátu bylo nejvyšších funkcionářů jen několik desítek, na jeho konci už téměř 200. K nim patřili především:

p r a e f e c t i p r a e t o r i o, původně jen vysocí vojenští velitelé, později nadaní též vrchní správní pravomocí v celé Itálii. Ostatně jako principovi důvěrníci, rádci i zástupci zasahovali do všech státních záležitostí a směli rozhodovat i *v i c e s a c r a* (tj. v zastoupení a jménem principa);

p r a e f e c t u s u r b i (s) v pozměněné podobě (tato starobylé funkce pocházela ještě z královské doby) velel třem kohortám po 1 000 mužích městské policejní služby v Římě;

p r a e f e c t u s v i g i l u m byl jako druhý nejvyšší důstojník v Římě velitelem městské noční policejní a protipožární služby a podléhelo mu sedm stejně početných kohort;

p r a e f e c t u s a n n o n a e vykonával vrchní dozor nad záso-

bováním Říma potravinami, zvláště obilím, a nad rozdělováním bezplatného obilí lidu (tzv. *frumentatio*);
praefectus vehiculorum řídil provoz principovy pošty.

Důležité správní funkce zastávali i četní kurátoři (kteří ovšem měli nižší postavení než prefekti). Tak např. odpovídali
curatores aedium za nové budovy a za veřejné práce;
curatores aedium sacrarum za císařské budovy;
curatores aquarum za vodovody a dodávku vody do Říma;
curatores alvei et riparum Tiberis za řečiště a nábřeží Tibery.

Dílčí správní úkoly vykonávali různí prokurátoři za roční plat 60 000, 100 000, 200 000 nebo až 300 000 sesterciů (a podle toho se nazývali *sexagenarii*, *centenarii*, *ducentarii* a *tricenarii*) Tak pečovali např.
procuratores hereditatium o dědické záležitosti (což tehdy patřilo k prvořadým a nejen soukromoprávním jednáním);
procuratores metallorum o těžbu kovů;
procuratores operarum publicarum o veřejné stavby a budovy (náhradou za dřívější kurátory).

Většina prokurátorů dozírala ovšem na záležitosti finanční povahy (viz ad III).

Značného významu nabyla časem administrativa, která se vyvinula u principova dvora. Její jednotlivé složky se označovaly s předložkou a nebo ab, což se vztahovalo jak na úřad (kancelář), tak i na jeho představeného. K nejvýznačnějším takovým funkcionářům patřili
a *memoria* - vedl principův deník a jeho projevy, rozhodnutí apod. (v pozdním principátu měl pak nejvyšší postavení ze všech dvorských úředníků);
a b *epistulis*, vedoucí principova sekretariátu, vyřizoval principovu korespondenci význačným osobám a institucím, zvláště pak podřízeným úředníkům;
a *libellis* přednášel principovi žádosti soukromých osob a odesílal jim jeho rozhodnutí;
a *mandatis* připravoval principovy příkazy pro místodržící v provinciích;
a *rationibus* dohlížel na principovu účtárnu a rozhodoval finanční a daňové záležitosti.

5. Republikánské orgány

V duchu své celkové politiky Augustus sice ponechal funkce republikánských magistrátů a naoko dokonce zvýšil jejich lesk a zdokonalil *cursus honorum* (způsob nastupování do magistrátských funkcí). Zato však magistráty bez velkého hluku zbavil veškerého politického vlivu a dovedně s nimi manévroval, když jim jako náhradu poskytoval nějaké šidítko v podobě vysoké pocty, čestného titulu, finanční odměny apod.

Konzulové jakožto dřívější skutečná hlava státu a téměř symbol republiky, mu byli politicky nejnebezpečnější a proto jejich vyřazení z politické hry sil bylo pro něho zásadně důležité. Přitom však musel jednat obzvláště taktně, aby příliš nezranil republikánské city a smýšlení značné ještě části vládnoucí třídy. Přiznal tedy konzulům neobyčejně důstojné postavení, směli i nadále vystupovat jako nejvyšší představitelé státu a zůstalo jim i právo eponymie (úřední rok, v němž vykonávali svou funkci, se označoval jejich příjmením). Tím Augustus prosadil svou: konzulát stále zůstával nejvyšší metou ctižádostivých jedinců, ale politický vliv konzulů zanikl a jejich správní pravomoc převzali postupně císařští úředníci.

Édilové dopadli ještě hůře, protože na ně nebylo třeba brát tolik ohledů. Ačkoli právně byli i nadále nositeli významných správních pravomocí, ve skutečnosti je už vykonávali císařští úředníci, takže édilům zbyla prakticky jen jurisdikce na tržištích. Veřejné hry pořádal už speciální prétoři a na svůj náklad je často vypravoval princeps nebo i kvestoři.

Prétor, městský a cizinecký, zůstali hlavními soudními magistráty a také nově zřizovaní prétoři se jen výjimečně zabývali správními úkoly - např. *praetor aerarius* stál v čele republikánské státní pokladny (*aerarium populi Romani*), která ovšem za principátu jen dožívala.

Hlavní správní pravomoci kvestorů (jejichž počet Augustus opět snížil na 20) odčerpali císařští úředníci (viz výše).

Při tom všem magistráti a císařští úředníci netvořili dvě oddělené a uzavřené skupiny, nýbrž v praxi třebas též význačná osoba zastávala tu nějakou magistraturu, tu zase nějaký císařský úřad a naopak.

Ani pokud šlo o senát, nebyl Augustův úkol snadný, protože toto obrovské těleso vyjadřovalo zájmy třídy, k níž sám Augustus náležel. Politické zájmy obou činitelů se však nutně rozcházely, neboť princeps musel prosazovat opatření, která posilovala jeho moc a omezovala moc senátu.

Augustovi však velmi napomohla skutečnost, že senát během 1. sto-

letí př. n. l. ztratil valnou část své dřívější politické váhy, když mu často nezbývalo nic jiného než přihlížet k tomu, jak mezi sebou zápasili mocní jedinci, kteří tvrdě prosazovali své osobní zájmy a klidně přitom pošlapávali i stěžejní zásady republikánské ústavy, Nadto měl nyní Augustus možnost přímo ovlivňovat složení senátu a tím i jeho rozhodování. Senátory se stalo mnoho osob na jeho doporučení a mezi nimi i hodně lidí docela mladých - ti všichni podporovali jeho politiku. Ostatně Augustova autorita byla tak veliká, že lze stěží předpokládat vážný odpor senátu proti kterémukoli jeho zamýšlenému opatření.

Nicméně, potenciální nebezpečí pro Augusta zde bylo a on se proti němu pojistil již předem: společensky přiznal senátu nejvyšší důstojnost a právně mu zachoval jeho dosavadní výsady, ale fakticky mu ponechával jen takové agendy, které ho politicky nijak neohrožovaly a takovými byly různé sakrální záležitosti, obřady, slavnosti, triumfy aj. Zato, podobně jako u konzulů, vyřadil senát z jakéhokoli významného politického vlivu na chod státu. Dokonce i při ustanovování nového principa hrál senát jen druhé housle, protože rozhodující slovo měl předchozí vladař nebo - a stále více - armáda.

Tak i senát definitivně přestal být vládním orgánem. Za pozdějších principů nabyl sice někdy dočasně větší moci, ale to byly jen drobné epizody, protože k dřívějšímu všemocnému postavení ve státě už nikdy nedospěl.

ÚZEMNÍ SPRÁVA

A/ Pozdní republika

6. Itálie

Z předchozího údobí zůstaly dva charakteristické rysy územní správy, totiž neobyčejná pestrost statutů jednotlivých obcí a široké využívání místní samosprávy.

V novém údobí vznikalo množství nových měst dosavadních typů (municipií a kolonií) i menších obcí; nižšími správními jednotkami byly vesnice (v i c u s) a okrsek s více vesnicemi (p a g u s). Itálie se silně zalidňovala.

Nyní však s postupující romanizací italského území dosavadní mnohotvárnost městských správních forem ustupovala snaze po zjednodušení a jednotnosti a tento proces pokračoval po celé Itálii až do konce republiky.

Nově založené obce většinou dodržovaly jednotné uspořádání, podle něhož v jejich čele stálo kolegium čtyř úředníků (*q u a t t u o r - v i r i*, *I V v i r i*), z nichž dva vyřizovali soudní agendu (*I I - v i r i i u r e d i c u n d o*) a dva vykonávali povinnosti édilské (*I I v i r i a e d i l i c i a e p o t e s t a t i s*); městská rada se zvala *o r d o d e c u r i o n u m*, lidové shromáždění *c o m i t i a* (*c u r i a t a* nebo *t r i b u t a*). Byly však výjimky a kromě toho četné starší obce si i nadále ponechávaly dřívější způsob obecní správy, odlišný v různých směrech.

Do celého tohoto vývoje zasáhlo i několik zákonů, jejichž přesné znění ovšem neznáme, takže z různých nepřímých zmínek se můžeme jen domýšlet jejich zásadního obsahu; nejdůležitějším z nich byla první Caesarova *l e x I ù l i a m u n i c i p a l i s* (před r. 46 př. n. l., kdy byl vydán druhý Caesarův municipální zákon); jež přinášela obecnější řešení správy italských měst; jinak šlo vždy jen o úpravu některých otázek širšího či užšího dopadu.

Celý tento vývoj patřil k jevům, které jasně nasvědčovaly tomu, že Řím nyní stále rychleji přecházel od státu městského ke státu územnímu.

7. Provincie

Rok 241 př. n. l. (dobyť Sicílie) je z hlediska římského správního práva důležitým mezníkem. Tehdy se Římané poprvé zmocnili rozsáhlého zámořského území a tu vznikla neodkladná otázka, jakým způsobem má být spravováno. Protože Římané byli praktikové, přičila se jim obecná schemata a vždycky raději řešili každý případ až teprve, když už to bylo nezbytné a pak ovšem hledali nějaké řešení speciální, pro daný konkrétní případ co nejvhodnější. A právě tak tomu bylo v r. 241 př. n. l.

Začlenit Sicílii bez dalšího do vlastního území římského státu (*a g e r p u b l i c u s*) jako se to dalo na italském území - a to v poslední době již s velkými obtížemi v končinách od Říma značně vzdálených - již dobře nešlo. Byly zde však možnosti jiné, např. ponechat dosavadní správu ostrova bez jakékoli změny, jen pod vrchním dozorem senátu, nebo zase právě naopak zrušit beze zbytku dosavadní správu ostrova a nahradit ji novým řádem za použití různých zkušeností ze správy Itálie. Římané však zpravidla nepřijímali žádná krajní řešení a také zde postupovali opět empiricky: nejdříve ponechali správu ostrova magistrátovi, který jej dobyl, poté jeho nástupcům, a teprve když se tam poměry uklidnily a když už měli náležité infor-

mace o problematice nově získaného území, vyslal tam senát deset legátů, aby pomohli úřadujícímu prokonzulovi vypracovat statut ostrova. Tento formální postup se pak zachoval při ustavování pořádku na každém dalším dobytém území (pro něž se ujal termín *p r o v i n c i a*, což původně byl časově omezený obor působnosti římských magistrátů), ale ve věci samé byl každý provinční statut v leccems odlišný od ostatních podle místních zvláštností té které země.

Římané dobývali provincie mečem a proto se jejich správa dala nejprve podle válečného práva, jakoby se staly válečnou kořistí Říma, takže po vítězství římských zbraní přešly do majetku římského státu. Na další vývoj provincií měly vliv také poměry v orientálních despotcích, které Římané ze svých výbojů poznaly - v nejednom směru pak v provinciích jednali podobně jako orientální monarchové.

Provincie nebyla územím jednolitým, nýbrž více či méně protkaným enklávami spojeneckých obcí a latinských kolonií, které do ní podle práva nepatřily. Ale ani provinční města neměla stejné právní postavení - Římané jim záměrně ukládali povinnosti různě odstupňované nebo zase přiznávali různé výhody, jen aby mezi nimi vyvolávali nesváry a nepřátelství, z nichž pak sami dovedně těžili.

Obyvatelé provincií nebyli tedy zcela bezprávní jako *p e r e - g r i n i* *d e d i t i c i i* (původně kategorie občanů italských měst, která se Římanům bránila zbraněmi až do úplné porážky), Řím je však považoval za své poddané. Nemovitosti, které byly dříve jejich vlastnictvím, se nyní staly jejich majetkem toliko faktickým, ponechávaným jim jen z dobré vůle Říma, jemuž za to museli platit vysoké daně.

Právní postavení provinciálů upravoval v hlavních rysech statut provincie (*l e x p r o v i n c i a e*), záměrně zvláštní a odlišný od statutů všech ostatních provincií. Správu provincie měl v rukou místodržící (obyčejně proprétor), který ovšem vyřizoval jen otázky nejdůležitější, přičemž mu pomáhali kvestoři, legáti a celá jeho nepřilíh početná družina (*c o h o r s*). Veškerou ostatní správní agendu přenechávali Římané provinciálům, aby ji obstarávali sami v rámci své omezené autonomie. Pokud se to nepřifčilo římským zájmům, ponechávali jim též jejich místní zvyky, kult i právo.

Právní pojetí provinční půdy zprvu kolísalo pro zásadní nejasnost, jak je konstruovat, a pro velkou spletnost místních poměrů. Postupem času se však vykrystalizovaly tři hlavní skupiny: *a g e r p u b l i c u s*, pozemky v přímém vlastnictví římského státu, který je pronajímá společnostem publikánů a ti pak sami vybírali od provinciálů daň (*v e c t i g a l*);

a g e r s t i p e n d i a r i u s, tj. území podrobené římské mo-

ci, z něhož římský stát dostával pevně stanovenou daň (s t i p e n - d i u m), původně určenou na úhradu válečných výdajů a na udržování vojska;

a g e r d e c u m a n u s , pozemky, z nichž uživatelé odváděli římskému státu jednu desetinu (d e c u m a) veškerých plodin, které se na daném pozemku urodily.

Provincie byly zlatým dolem pro římské magistráty, nižší římské orgány, publikány a ostatní římské podnikatele, kteří všichni se z nich nesmírně obohacovali způsoby zákonnými i nezákonnými. Ke sklonku republiky přecházelo však toto vykořisťování často až v drancování, které provincie hospodářsky ničilo.

Zřizování provincií se v zámořských územích stalo po vítězných válkách pravidlem, ale ovšem existovaly též výjimky, i když jen na dočasnou dobu. Někdy sáhli Římané z politických důvodů k přechodným formám, k jakýmsi druhům protektorátů, nebo zase zprvu uzavírali s budoucí obětí "spojeneckou" smlouvu, která pro ni stejně znamenala faktické podruží. Všechny takové meziformy trvaly jen poměrně krátkou dobu, načež obvykle následovala přímá anexe Římem a přeměna daného území v provincii.

B/ Principát

8. Řím a Itálie

U r b s R o m a (tj. město samo s přilehlým okolím) jakožto středisko a sídelní město velikého a nyní již územního státu, se stala samostatnou správní jednotkou, ale jen tou, protože řízení státu přešlo z městských orgánů na principa.

V jeho zastoupení spravovali Řím císařští úředníci, p r a e - f e c t u s u r b i , p r a e f e c t u s v i g i l u m a p r a e f e c t u s a n n o n a e , takže senát nad ním (na rozdíl od Itálie) ztratil veškerou kontrolu.

Od Augusta se Řím členil - zřejmě nikoli bez ohledu na důvody veřejného kultu - na čtrnáct městských čtvrtí (r e g i o n e s), z nichž každou řídil po vylosování některý prétor, édíl nebo tribun. Byly to čtvrti:

I. Porta Capena, II. Caelimontium, III. Isis et Serapis, IV. Templum Pacis, V. Esquilise, VI. Alta Semita, VII. Via Late, VIII. Forum, IX. Circus Flaminius, X. Palatium, XI. Circus Maximus, XII. Piscina publica, XIII. Aventinus, XIV. Trans Tiberim.

Dále mělo město 265 okrsků (v i c i), z nichž každému stáli v čele čtyři v i c o m a g i s t r i .

Právní postavení italských měst zůstalo přibližně stejné, ale ve správě Itálie nastaly četné změny.

Především se podstatně rozšířilo její území, jež nyní sahalo (podle reformy Caesarovy, kterou převzal Augustus) až k Alpám, což samo o sobě vedlo k závažným důsledkům administrativní povahy.

Jako politické ústředí Římské říše měla Itálie přednostní postavení, jež napomáhalo jejímu hospodářskému rozkvětu. Augustus rozdělil celé její území na 11 krajů (*r e g i o n e s*):

I. Campania, II. Apulia et Calabria, III. Bruttii et Lucania, IV. Samnium, V. Picenum, VI. Umbria, VII. Etruria, VIII. Aemilia, IX. Liguria, X. Venetia et Histria, XI. Transpadana, ale jen k usnadnění správy a soudnictví, tj. bez jakékoli krajové autonomie. Zato přežívala i nadále velmi široká autonomie italských měst - tu však v daném údobí cílevědomě oslabovali jednak císařští funkcionáři, kteří měli za úkol spravovat některý speciální úsek, jednak nejvyšší orgány přímými zásahy, jež s různou intenzitou ovlivňovaly vnitřní život italských obcí.

Bezpečnost země zajišťoval do stejného mílníku od Říma *p r a e f e c t u s u r b i*, ve vzdálenějším území *p r a e f e c t u s p r a e t o r i o*. Jinak však byla Itálie i nadále pod kontrolou senátu, který si též vyhrazoval pravomoc k některým důležitým aktům, např. k exempci města z působnosti některého zákona.

Zvýšený vliv armády na veřejné věci způsobil kromě jiného též zvýšený význam kolonií, které se pořadím dostaly před municipia. Vedoucí orgány měst zůstaly beze změny, takže *d u o v i r i* fungovali v zásadě v koloniích a *q u a t t u o r v i r i* v municipiích, zatímco městští cenzoři odpadli.

Vcelku se administrativa měst silně připodobnila administrativě Říma, ovšem v menších rozměrech.

Nadřazené postavení vůči všem ostatním orgánům ve městě měl i nadále městský senát, který svými dekrety řídil veškeré veřejné dění města. Jeho členové se zvali *d e c u r i o n e s*; zprvu jim tato funkce přinášela značné výhody, ale od konce II. století n. l. s narůstající hospodářskou krizí se jejich postavení začalo horšit, výhody se měnily v nevýhody a navíc jim připadla zvýšená odpovědnost, i finančního rázu. Chyběl-li některý z vyšších městských magistrátů nebo dokonce všichni, nahrazoval je dočasně prefekt.

Dopodrobna obdobou římských *édilů* byli *édilové městští*, jimž rovněž příslušela *c u r a u r b i s* v nejširším rozsahu i např. s péčí o veřejné hry, které se ve městech na venkově rovněž pořádaly.

Městská lidová shromáždění se omezovala na činnost volební, do městské administrativy nezasahovala.

Ta vykazovala v této době značné a vážné nedostatky, zejména na úseku finančního hospodaření, a byla pochopitelně zcela nejednotná, což ztěžovalo jakoukoli racionální správu. Zlepšení dosáhli teprve kurátoři, kteří kontrolovali veškerou administrativu měst (*c u r a - t o r e s r e i p u b l i c a e*) a velmi přispěli k dalšímu sjednocování veřejného života v Itálii a k přehledu o něm, jak to vyžadovala centrálně řízená administrativa státu. Na sklonku principátu začal na poloostrově působit *c o r r e c t o r t o t i u s I t a - l i a e*, jehož úkolem bylo zajistit bezpečnost země.

Čtyři *i u r i d i c i*, které zřídil Marcus Aurelius a kteří byli hlavně soudními orgány, měli též na starosti dohled nad veřejnými záležitostmi měst a nad vztahy mezi jednotlivými obcemi.

Nižšími správními orgány byli různí speciální kurátoři, prefekti a prokurátoři, z nichž každý byl pověřen nějakým zvláštním administrativním úkolem jako byla péče o veřejné cesty nebo o zásobování obyvatelstva potravinami.

9. Provincie

V poměru Říma k provinciím a v provinciích samých nastaly dalekosáhlé změny. Provincií podstatně přibýlo jednak dalšími výboji, jednak reorganizací provincií už zřízených, takže z celkového počtu 15 na konci republiky jich nyní už bylo 45. Cílevědomá romanizace, která na italském území byla již na přelomu tisíciletí prakticky dokončena, se nyní i v provinciích stále silněji prosazovala.

Již velmi záhy a později stále silněji se projevovaly zásadní rozdíly mezi západními a východními provinciemi. A principové z toho vyvodili ten závěr, že na zaostalejším Západě prosazovali tuhou romanizací a tedy co největší přibližování politickým poměrům v Itálii, kdežto na Východě, daleko pokročilejším a pestřejším, zachovávali i při celkovém romanizačním trendu mnoho ohledů a dokonce i úctu k tamním helénistickým institucím a zvykům. Společné a charakteristické pro jejich politiku bylo, že všude podporovali místní aristokracii a snažili se ji získat pro své hegemonistické cíle.

Ve správě provincií byl dále podstatný rozdíl mezi provinciemi senátními a císařskými. A jak k tomu došlo, to je opět velmi charakteristické pro taktickou obratnost, s jakou Augustus prosazoval svou politickou strategii.

3. ledna r. 27 př. n. l. Augustus jako nově po sedmé "zvolený" konzul slavnostně vyhlásil své přání obnovit římské republikánské státní zřízení a vzdal se všech svých hlavních mimořádných mocí ve

prospěch senátu a římského lidu (což sám ve svých pamětech vyjádřil slovy: *rem publicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli*), na něž tedy opět formálně přešla vláda státu.

Jenomže skutečným výsledkem tohoto jeho vznešeného gesta bylo, že senát ho hned vzápětí zahrnul ještě většími poctami a širšími pravomocemi než dosud a mezi jiným i neomezenou nejvyšší vládní mocí (*imperium proconsulare* v novém, širším významu) nad provinciemi dosud "nepacifikovanými" v nichž byly rozmístěny hlavní síly římské armády (jaký to mělo finanční dopad, uvidíme dále v bodě 12).

V celé této politické frašce není ani stopy po rovnováze politických sil, vyniká z ní jen neprostá převaha Augusta, který již tehdy plně ovládal armádu a který mohl bezpečně počítat s tím, že dostane beze zbytku to, co si předem narežíruje, třebaže ovšem zahaleno do jakési kvaziústavní formy. Jednoduše řečeno, Augustus manipuloval senátem a římským lidem podle své libovůle, hrál si s nimi jako kočka s myší; je však nutno přiznat, že si hrál obratně a úspěšně.

Protože však to byl vladař vynikající, zabránil tomu, aby uspokojení jeho osobní ctižádosti a touhy po moci bylo vykoupeno útlakem, utrpením a bídou nejširších lidových vrstev. Naopak, inteligentním řízením státu za výběru nejachopnějších spolupracovníků vytvořil - ovšem v mezích daných jeho historickými možnostmi - předpoklady pro nebyvalý rozkvět celé římské společnosti, jak se to projevilo naplno ve druhém století n. l., ale zčásti už za jeho života.

Augustus tedy po r. 27 př. n. l. ponechal ve správě senátu deset provincií (*provinciae populi Romani*), které již považoval za pacifikované a v nich také nebyly nadále umisťovány žádné silnější útvary armády. Ostatních sedm provincií, na jejichž hranicích se namnoze ještě bojovalo, se dostaly pod jeho přímé velení (*provinciae Caesaris*) a zastupoval ho v nich zprvu některý z jeho vojenských velitelů. Přitom na počátku principátu některé provincie měnily podle okolností tuto svou povahu, ze senátních se stávaly císařskými a naopak.

V čele každé provincie byl místodržící, obecně označovaný (až na sklonku principátu) titulem *proeses*.

V senátních provinciích to býval jeden z promagistrátů, který svou funkci konzula nebo prétora skončil nejméně před pěti roky (takže pro množství uchazečů čekali někteří na své místodržitelství až i 15 let); nastupovali 1. července a střídali se po jednom roce jako před *lex Iulia* z r. 46 př. n. l., podle níž jen místodržící v konzulár-

ních provinciích (A f r i c a , A s i a) zůstával ve funkci dva roky. Pro vrchní vojenskou moc principovu bylo jejich i m p e - r i u m okleštěno, takže se projevovalo jedině v soudnictví a v administrativě (výjimečně směli velet legiím, zmocnění k tomu principem). Místodržícímu byl podřízen jeho legát (v konzulárních provinciích tři legáti), kvestor a početný nižší správní a soudní aparát.

V císařských provinciích býval místodržícím rovněž bývalý konzul nebo prétor, ale do úřadu ho povolával sám princeps, takže pak užíval titulu l e g a t u s A u g u s t i p r o p r a e t o r e . Ten pak zcela závisel na principovi, jak co do počátku, tak i do konce své funkce (která se někdy protáhla na dobu delší 10 let - zpravidla však trvala 3 - 5 let), i co do její náplně a odměny za ni, neboť šlo o funkci placenou ze státních peněz. Jejich nejdůležitější pravomocí bylo vojenské velení nad jednotkami, jež byly posádkou v provincii, ovšem v rámci vrchního velení principova. Nižšími správními orgány v těchto provinciích byli výlučně císařští úředníci v čele s různými prokurátory (výhradně z jezdeckého stavu) pověřovanými rozmanitými správními úkoly, zejména finanční povahy,

Také v provinciích vystupovali (l e g a t i A u g u s t i i u r i d i c i , kteří nebyli toliko soudními úředníky (jen v Egyptě a v Palmyře), nýbrž vykonávali též obdobné správní funkce jako jejich kolegové v Itálii.

Čím byla provincie vyspělejší, tím bohatší život se v ní vyvíjel a tím rozvinutější byla tam i správní agenda, jak se o tom zachovaly četné zprávy, např. o žádostech o povolení nejrůznějších veřejných staveb, o vztyčování císařských soch, o protipožární službě, o vodo- hospodářských otázkách, o zásobování obyvatelstva potravinami, o poštovní službě, o pohřbech apod.

FINANČNÍ SPRÁVA

A/ Pozdní republika

10. Státní majetek, příjmy a vydání

Finanční správa státního majetku probíhala v dosavadních formách, rozdělená mezi magistráty, senát a samosprávné orgány venkovských měst. V této době mohutného rozmachu Římské říše se měnila téměř výlučně kvantita, nikoli kvalita této správy.

Státní majetek se rozrůstal hlavně v okrajových nově dobývaných územích, takže vznikl a sílil rozpor mezi mateřskou zemí a provincie- mi, přičemž s rostoucím počtem provincií se snižovala relativní fi- nanční síla mateřské země.

Bohatství, jež Řím získával z provincií, bylo nezměrné: především to byly samotné pozemky, s nimiž pak volně nakládal, dále kořist cen-
ných movitostí, statisíce otroků, v něž měnil část porobeného obyva-
telstva, a pak tíživé poplatky, které ukládal poraženým národům. Byl
to zisk daleko převažující i nejvýnosnější tehdy formy výroby země-
dělské i řemeslné, obchodu i jiného podnikání, ovšem zisk v podstatě
loupeživý.

Státní pokladnou zůstávalo *a e r a r i u m p o p u l i R o -*
m a n i, kam i nadále plynuly všechny státní příjmy a kde se zazna-
menávaly též veškeré pohledávky a dluhy státu.

Ke státním příjmům stále ještě nepatřily daně z nemovitostí a mo-
vitostí v kviritském vlastnictví římských občanů; ti však platili daň
z příjmu stanovenou na 1/1000 z majetku zjištěného cenzory; po r. 167
př. n. l. se však tato daň (*t r i b u t u m e x c e n s u*) pře-
stala vybírat. Vyšší tribut platili *m u n i c i p e s s i n e*
s u f f r a g i o (občané venkovských měst bez politických práv
v Římě), *a e r a r i i* (občané nejnižší třídy) a *i n f a m e s*
(stižení mravní újmou).

Nejvydatnějšími státními příjmy byl výnos ze státní půdy (*a g e r*
p u b l i c u s), hlavně z provincií (*s t i p e n d i u m*, *v e c -*
t i g a l); vydatné byly i jediná skutečná daň, *v i c e s i m a*
m a n u m i s s i o n u m (5% z hodnoty propuštěných otroků), výnos
ze státních dolů, různé poplatky a dávky (z používání veřejných po-
zemků, ulic; mostů, vodovodů, přístavů, cla), válečná kořist, soudní
pokuty, zabavený soukromý majetek aj.

Pro římskou finanční správu byl charakteristický nepřímý způsob
vybírání daní a jiných státních příjmů, které cenzoři pronajímali těm
soukromým zájemcům, kteří podali nejvyšší nabídku. Tak tomu bylo
zejména v provinciích, odkud pronajaté daně odváděli státu publikáni,
kteří je pak na obyvatelstvu vymáhali nevybíravými metodami, jimiž
sebe vždycky obohacovali, kdežto provinciály namnoze ožebračovali.

Hlavní státní výdaje kryly veřejné práce (výstavba a udržování ve-
řejných budov, ulic, mostů, vodovodů), válečné účely (budování pev-
ností, loďstva, výstroj a výzbroj vojska, žold legionářům), výlohy
místodržících a jejich družin, platy státních zřízenců, náboženské
obřady, veřejné svátky, přijímání zahraničních delegací ad. K tomu
přistupovalo mimořádné rozdělení peněz, vína a oleje při slavnostních
příležitostech a později i měsíční přiděly zlevněného nebo i bezplat-
ného obilí nemajetným občanům (*f r u m e n t a t i o*).

11. Magistráti a senát

Městští kvestoři spravovali dosavadním způsobem státní pokladnu. Zvláštností kvestorů (což byla instituce jednotná, ať jich byl jakýkoli počet) bylo, na rozdíl od jiných magistrátů, že plnili velmi různé správní úkoly, převážně ovšem finančního rázu.

Z hlediska finanční správy značně stoupl význam těch kvestorů, kteří byli přiděleni konzulům v poli a místodržícím v provinciích, protože ti vyřizovali všechny finanční záležitosti armády a provincií, z nichž přicházely do Říma hlavní státní příjmy. Tito kvestoři byli nejbližšími pomocníky a zástupci svých konzulů a místodržících, zasvěceni do všech jejích plánů, a v jejich nepřítomnosti vykonávali za ně jejich službu; v provinciích měl ovšem místodržící k ruce též svého legáta.

Dříve tolik vážený a pro finanční správu státu tolik důležitý úřad cenzorů časem upadal a ve zmátcích občanské války v 1. století př. n. l. silně ztratil na významu: cenzorská důtka pozbyla dřívějšího důrazu, po odpadnutí daní v Itálii nemělo smyslu roztrhřidovat občany podle majetku a po Mariově reformě ani pro zařazování do vojska; a doplňování senátu se dělo jednak automaticky z promagistrátů (jichž bylo nyní podstatně víc pro zvýšený počet kvestorů a pro zkracování úředního období konzulů), jednak živelně podle mocenských poměrů - v době Sullovy diktatury bylo senátorů již na 600, za Caesara 900 a po jeho smrti dokonce přes 1000!

Nicméně senát si zachoval všechny své ústavní pravomoci i v oblasti finanční správy, dokonce i v době úpadku své politické moci. Jenomže v této době jeho rozhodování nebylo už svobodné jako dříve, protože musel přihlížet k přáním mocných politiků a generálů, jinak se vystavoval nebezpečí, že jeho usnesení nebude uskutečněno. V takových případech zbývala senátu, jemuž na jeho rozhodnutí zvláště záleželo, jen jediná možnost, totiž aby jeho členové oblékli na znamení protestu smuteční oděv (*m u t a r e v e s t e m*).

B/ Principát

12. Státní pokladny

Augustovi, jako ostatně každému inteligentnímu vladaři, muselo být jasné, že se nemůže obejít bez dvou hlavních opor: silné a spolehlivé armády a obrovského množství peněz.

Proto není divu, že hned od počátku věnoval značné úsilí jednak

tomu, aby ozdravil státní finance vůbec, jednak tomu, aby sám mohl disponovat velkými částkami peněz. Jak měl však postupovat?

Mezi oběma krajními možnostmi, které se mu nabízely, totiž ponechat i nadále veškerou finanční správu i veškeré státní finance v rukou senátu a jen nepřímo na něj vykonávat patřičný vliv, nebo naopak udělat rázný řez a vojenskou silou se zmocnit státních financí a pravomoc senátu v tomto směru zrušit, zvolil Augustus v duchu své celkové opatrné a plíživé politiky jakousi střední a přitom pozvolnou cestu.

Nejdříve do státních financí nijak přímo nezasahoval, ale již v r. 27 př. n. l. učinil důležitý a do důsledků promyšlený tah a rozdělením provincií do dvou skupin, na provincie císařské a senátní (viz ad 9). Jenomže k první skupině provincií patřily právě ty nejbohatší a tu s odůvodněním, že vojenské posádky tam umístěné a vojenské výpravy tam podnikané vyžadují velké náklady, si zároveň vyhradil k volnému používání veškeré obrovské příjmy, které tyto provincie do Říma odváděly. A po tomto prvním důležitém zásahu se Augustus trvale a intenzivně věnoval finančním otázkám a finanční politice.

Jiným velkým politickým tahem Augustovým v této oblasti bylo, že v r. 6 n. l. zřídil v Římě novou státní pokladnu, zvanou *aerarium militare*, do níž soustředil příjmy z jím nově zavedených daní: 5%ní daně dědické (*vicesima hereditaria*) jakožto důsledek reorganizace armády (vytvoření stálého vojska) a 1%ní daně z veřejných prodejů (*centesima rerum venalium*). Hlavním účelem tohoto řešení bylo zlepšit hmotné postavení vysloužilců, kteří až dosud dostávali po čestném propuštění z vojska zdarma přiděl půdy, ale v končinách stále odlehlějších, což zejména italským veteránům nevyhovovalo. Proto Augustus již v r. 13 př. n. l. přiměl senát k tomu, aby vysloužilcům namísto přidělu půdy vyplácel peněžitou odměnu. Ta pak pod jeho vlivem stoupla posléze až na 12 000 HS pro legionáře a 20 000 HS pro prétoriány. Při nejbližší příležitosti zajistil pak Augustus pro tyto platy veteránům dostatečné finanční zdroje právě zřízením uvedené speciální vojenské pokladny a ještě do ní sám štedře přispíval. Správu pokladny řídili dva *praetores aerararii militares*, ustanovování sice losem, ale stejně jako ostatní císařští úředníci plně závislí na Augustovi jakožto vrchnímu veliteli branné moci, který z tohoto titulu disponoval všemi finančními fondy určenými pro účely armády, a tedy i fondy nové pokladny. *Aerarium militare* se připomínalo ještě do počátku 3. století n. l.

Republikánskou státní pokladnu, *aerarium populi Romani*, nezrušil ani Augustus ani jeho nástupci, ale stejně ji stihl týž osud jako ostatní republikánské orgány za principátu: ne-

přestaly právně existovat, jejich činnost byla však postupně omezována, až z ní zbyla pouhá slupka, která nakonec uschla a odpadla. Definitivně erárium zaniklo společně se zánikem principátu.

Ze Augustových nástupců vznikly v Římě samém ještě další státní pokladny, které všechny nesly název *fiscus* (koš na peníze) podle vzoru provinciálních pokladen ještě z republikánské doby, tak *fiscus Alexandrinus*, který patrně podchycoval veškeré státní příjmy z tehdy přebohatého Egypta, *fiscus Asiaticus* z provincie Asia, který znamenal první otevřený zásah císařské finanční správy do senátní provincie, dokonce právě té nejbohatší; dalšími důležitými pokladnami byly *fiscus Iudaeicus*, kam přicházely daně z Judey a *fiscus castrrens*, jehož výnos sloužil patrně k udržování císařského dvora.

Z těchto všech změn a náběhů, které směřovaly k centralizaci státních finančních prostředků, jimiž disponoval princeps, se nakonec vyvinula nová obecná státní pokladna zvaná *fiscus Caesaris* (neboť jejím původním základem bylo principovo osobní jmění) nebo prostě *fiscus*.

Do této pokladny proudily zejména veškeré příjmy z císařských provincií, výnos ze státní půdy a z císařových domén, pachtovné (*vectigal*), cla a jiné poplatky a dávky; k tomu postupně přistupovaly příjmy, které původně plynuly do erária jako majetek odsouzených (*bona damnatorum*), odúmrtí (*bona vacantis*), propadlé části dědictví (*caeduca*), peněžní tresty, ba i některé další příjmy ze senátních provincií na úkor erária.

Ačkoli fiskus byl inatitucí mimořádně důležitou, není stále ještě dostatečně objasněna jeho právní povaha a jeho vývoj. Prameny jsou totiž právě v těchto otázkách skoupé a rozporné, takže připouštějí různý výklad, jak se to také projevuje v dílech moderních badatelů.

Zvláštnost byla již v tom, že právní vztahy fisku se v prvních dobách nepochybně řídily soukromým právem (přitom se užívalo též obrátů jako *debitor fisci*, *fiscus emit aj.*, ve vztahu k principovi *fiscus meus* apod.), ačkoli do něho plynuly veřejné peníze; dále, protože Římané nikdy nedospěli k pojetí státu jakožto právního subjektu odlišného od římského lidu, nelze chápat fiskus jako majetek státu; avšak, měl-li se fiskus považovat za osobní majetek principův, proč kterýkoli další principes s ním mohl rovněž volně disponovat?; nebyl-li však takovým majetkem, kde byla hranice mezi fiskem, s nímž principes volně disponoval a mezi jeho osobním majetkem?; a jaký byl vlastně celkový trend vývoje fisku, od soukromého majetku ke státní pokladně nebo naopak?; termín *fiscus*

fiscus Caesaris je doložen až do Claudia, ale jak tomu bylo dříve a jmenovitě za Augusta?; existovala již v Augustově pojetí nějaká nová obecná císařská pokladna (v protikladu k *eráriu*), která by měla (rovněž) ústavní povahu?

Za daného stavu pramenů nelze tyto a další s nimi související otázky bezpečně řešit, lze jen vytýčit konstrukci, která by měla podle známých skutečností, vztahů a svědectví co nejlépe odpovídat historické pravdě.

Augustus a jeho první následovníci zacházeli patrně s veřejnými příjmy, které neplynuly do *erária*, jako s příjmy vlastními, ale zato zase z obojích těchto prostředků uhrazovali četné státní výdaje, na nichž měli sami zájem, tedy především výdaje na armádu. Důsledkem toho bylo, že i když se už *fiscus Caesaris* stal pojmem, jeho vztahy se soukromými osobami se posuzovaly jako soukromoprávní a spory toho druhu se projednávaly před přísaežným soudcem a teprve později v kogničním řízení. Skutečnost, že tyto prostředky sloužily též k úhradě důležitých státních výdajů, způsobila, že prvek veřejno-právní nabýval stále větší váhy, až za Hadriána (kdy už nepochybně fungoval *advocatus fisci*, císařský úředník, který hájil právní zájmy fisku) můžeme už s určitostí pokládat fiskus za státní instituci, za císařskou státní pokladnu, s níž sice disponoval toliko principes, leč vázán právním řádem obdobně jako dříve konzulové, když disponovali finančními prostředky republikánského *erária*.

13. Císařův majetek a císařský majetek

Jak to však bylo s osobním majetkem principa (který musel být jistě obrovský, počínaje již nesmírným osobním jměním samotného Augusta)?

Ještě před nastoupením funkce měl každý nově ustanovený princeps svůj značný osobní majetek, o němž také pořizoval testamentem a který po jeho smrti připadl jeho dědicům. Ve své úřední funkci měl pak císař mnoho možností, jak se dále obohacovat a jmenovitě si mohl dát od senátu odhlasovat veliké dary v podobě movitostí i nemovitostí, jemu připadaly i konfiskáty politických "provinilců". Nadto se za principátu vytvořila taková politická atmosféra, že se stalo společenskou povinností nejbohatších lidí poskytovat principovi "přátelské" dary a zanechávat mu cenné odkazy. Z dějin středověku známe dopodrobna, jakými způsoby a jak rychle se obohacovala katolická církev, takže si můžeme snadno představit, jak to asi - *mutatis mutandis* - dělali principové, kteří se vždy stávali nejbohatšími muži ve státě.

.Zde však vzniká další otázka, kterou dosud rovněž nemůžeme s jistotou rozhodnout. Každý nový princeps nastupoval totiž do značného majetkového souboru, odlišného od fisku (soustřeďujícího finanční prostředky), který nebyl jeho osobním vlastnictvím, ale s nímž směl disponovat jako s prostředky fisku. Patřily sem jistě císařské paláce a sídla s přílehlými zahradami a pozemky, ale co všechno navíc, to se můžeme jen dohadovat, zvláště pokud jde o nezbytné finanční zdroje.

Byl to tedy majetek, který přecházel z jednoho císaře na druhého z titulu jeho funkce, takže měl povahu jakéhosi korunního, císařského jmění. Jinými slovy část majetku, jímž se principové od počátku obohacovali, zůstávala trvale k užívání panujícím vládařovi a nabývala tak povahy veřejného majetku, i když vyhrazeného výlučně císaři. Ten s ním mohl nakládat podle své úvahy, směl ho nejen zvětšovat, ale i zmenšovat (tj. zcizovat), ale v zásadě ho musel zanechat svému nástupci.

Za prvních principů se takový rozdíl ještě nedělal, princeps prostě považoval všechnen majetek, s nímž disponoval, za svůj vlastní. Teprve později se začínalo blíže rozlišovat a jakmile se z fisku stala skutečná státní pokladna, musel se nutně jasněji oddělit císařův osobní majetek od majetku císařského, vázaného na úřední hodnost panujícího císaře.

Věcný zásadní rozdíl mezi císařovým ryze osobním a zděditelným majetkem a mezi majetkem císařským, tj. veřejným majetkem či majetkem státu, jímž císař rovněž disponoval, ale který nesměl pojmout do svého osobního majetku, tedy v této době již nesporně existoval, ale je pochybné, zda s jaké měly tyto dva druhy majetku technické označení. V pramenech se vyskytují dva názvy, *p a t r i m o n i u m C a e s a r i a* a *r e s p r i v a t a C a e s a r i a*, ale jejich obsah je v literatuře sporný; jedni tvrdí, že *p a t r i m o n i u m* byl majetek osobní a *r e s p r i v a t a* jmění korunní, jiní naopak a jiní ještě dělají mezi oběma termíny rovnítko (přitom *p a t r i m o n i u m* je termín obecný, označující původně otcovský majetek vůbec, *r e s p r i v a t a* je doložena až teprve za Septimia Severa).

14. Daně

V Římě a v Itálii se osobní a pozemková daň už dávno nevybíraly, takže hlavní daňové břemeno nesly provincie a příjem z nich byl rozhodující pro státní pokladny. Není proto divu, že jejich výnos musel být ohromný, když zároveň státní výdaje za principátu podstatně stouply.

Daňová soustava byla již podrobně rozpracovaná: daní, dávek a poplatků bylo mnoho druhů, i mezi jednotlivými provinciemi se platilo vysoké clo, veškeré přivážené zboží po moři podléhalo přístavním dávkám, platilo se z dědictví, z dražeb, z koupě i propouštění otroků aj.

Avšak hlavním zdrojem daňové soustavy byly daň pozemková a daň osobní.

Pozemková daň se v senátních provinciích zvala *s t i p e n d i u m* (původně ještě za republiky ukládaná dobytým městům a územím na úhradu žoldu, zvaného rovněž *s t i p e n d i u m*) a v provinciích císařských *t r i b u t u m s o l i*. Vybírala se v penězích nebo v naturáliích a způsobem dosud na tom kterém území užívaném. Tak v provinciích Sicília a Asia se daň rovnala jedné desetiné ročního výnosu všech pěstovaných plodin, jinde byla základem úhrnná daň pro celou provincii, kterou pak místodržící dali rozepsat na jednotlivé poplatníky; výjimečně se používalo i jiných způsobů.

Osobní daň se nazývala jednotně *t r i b u t u m c a p i t i s* a v oblasti bývalých helénistických států se vybírala jako daň majetková, živnostenská nebo ze mzdy, jinde většinou jako mimořádný válečný poplatek. Živnostenskou daň platily mezi ostatními živnostníky (jako byli zejména obchodníci, pekaři, řezníci, zlatníci, kožišníci, barvíři, zámečníci, kameníci aj) též nevěstky (*m e r e t r i c e s*). Daň ze mzdy byla v mnohých východních provinciích tak vysoká, že silně stlačovala životní úroveň pracujících vrstev, což ovšem zároveň nepříznivě ovlivňovalo tržní hospodářství.

Ve vybírání daní přinesl principát zásadní změnu, neboť skoncoval s republikánskou praxí, totiž pronajímáním daní soukromými výběrčími. Tento kdysi pro stát pohodlný a zpočátku dobře fungující způsob se časem zvrhl, když hlavní prospěch z něho měla mohutná společenstva publikánů, zatímco stát dostával jen skromný výtěžek z daní a poplatníky výběrčí nemilosrdně ždímali až ničili.

Augustus se rozhodl odstranit tyto zlořády, ale nemohl tak učinit najednou a v plné šíři pro silný odpor vlivných kruhů, které na věci měly zájem. Proto zavedl nový pořádek jen v císařských provinciích, kde začali daně vybírat jeho placení úředníci a odváděli je do fisku. Daně ze senátních provincií i ostatní příjmy, které plynuly do erária, vybírali však i nadále soukromí výběrčí a teprve mnohem později se i v této oblasti přeměnili v císařské úředníky, takže všechny daně pak už vybíraly jen státní orgány.

Augustus také zahájil dvě veliké administrativní akce ke správnému zdaňování, totiž zevrubné sčítání obyvatelstva (*c e n s u s*) s podrobnými údaji o poplatnících včetně jejich národnosti, a pozemkový

katastr, obsahující přesný popis a soupis všech pozemků v Římské říši, rovněž dokončený mnohem později, patrně až za Trajána; obě akce se děly postupně podle provincií, kde toho patrně bylo přednostně třeba.

Na počátku 2. století n.l. pokročily centralizační fiskální snahy natolik, že stát vysílal do měst zvláštní úředníky (*c u r a t o r e s r e i p u b l i c a e*), kteří dohlíželi zejména na městské finance a na správné odvádění daní, za něž časem muselo ručit deset předních členů městské rady (*d e c e m p r i m i*).

Daně, i když značné, byly za raného principátu, v době hospodářské konjunktury, stále ještě dobře snesitelné, ale za pozdního principátu se staly až velmi tíživými, zvláště pro chudé vrstvy obyvatelstva.

VOJENSKÁ SPRÁVA

A/ Pozdní republika

15. Organizace republikánského vojska

Ani organizace, ani charakter římského vojska se za punských válek nezměnil. Bylo to stále ještě vojsko národní, složené z majetných občanů rozdělených do tříd, stejně v ohledu vojenském jako majetkovém a politickém. Vojáci bojovali na svůj náklad, takže čím byl občan méně majetný, tím lehčí měl vojenskou výzbroj - tak občané čtvrté třídy měli jen kopí a oštěpy, občané páté třídy dokonce jen praky. Bojovalo se ve třech bitevních řadách: vpředu byli *h a s t a t i*, za nimi *p r i n c i p e s* a vzadu *t r i a r i i*, kteří zasahovali jen v nejtěžších bojových situacích. Časem se ustoupilo od majetkového hlediska v tom smyslu, že do první bitevní řady byli vysíláni mladí muži, kdežto starší občané bojovali ve dvou zbylých řadách. Žold kromě oděvu dostávali vojáci od státu teprve od r. 123 př. n. l.

Republikánské vojsko, jehož základem byly legie, bylo v zásadě sezónní, na jaře se scházelo a na podzim se zase rozcházelo. Pěší bojovníci byli povinni účastnit se létí, jízdní jen 10ti válečných tažení, nikoli však nepřetržitě za sebou. Loďstvo se buďovalo vždy jen příležitostně, k nějaké válečné výpravě nebo ke splnění nějakého bojového úkolu (např. k vyhlazení pirátů).

Společně s legiemi bojovaly stále více jako pomocné sbory (*a u - x i l i a*) početné jednotky provinciálů, zpravidla se silnou jízdou.

Zásadní vojenskou reformu s dalekosáhlými účinky prosadil až Marius, když od r. 107 př. n. l. začal povolávat do zbraně též nemajetné občany nezařazované do cenzu (*p r o l e t a r i i*), kterých bylo dostatek a kteří byli ochotni změnit svou jistou, ale bídou

občanskou existencí za nejistotu vojenské služby, ale spojenou s nadějí na bohatou kořist.

Marius změnil také složení římské legie, která poté měla 10 kohort po 600 mužích, jež se staly novými taktickými jednotkami. Takto uspořádané vojsko bojovalo ve dvou bitevních řadách, vždy po pěti kohortách. Tím získala římská armáda na údernosti, což ukázaly záhy praktické zkušenosti za bojů s Cimbrý a Teutony.

Mariovou reformou se podstatně změnila povaha římské branné moci. Republikánské vojsko, které bojovalo za existenci a slávu Říma, tvořili majetní občané, pro něž vojenská služba byla právem i povinností, věcí cti a též předpokladem pro případnou občanskou kariéru. Toto vojsko, jemuž veleli volení magistráti, za nimiž se tyčila autorita senátu, bylo vždy poslušným orgánem republikánských ústavních činitelů. Ti určovali státní politiku i válečné cíle a vojsko jejich příkazy prostě vykonávalo, aniž jakkoli zasahovalo do státní politiky.

Nyní tomu však bylo jinak. Po Mariově reformě se vojsko skládalo z dobrovolníků, pro něž 16letá (a často i delší) nepřetržitá vojenská služba se stala dlouholetým zaměstnáním. Tím se vytrhli ze svého dosavadního občanského života a naopak těsně přimkli ke svým vojenským druhům a jednotkám, hlavně pak ke svému vrchnímu veliteli, jehož museli bezvýhradně poslouchat. Jejich životní zájmy a životní obzor se přesunuly na osobní záležitosti ryze hmotné, na bezstarostný život, stálý žold, výhody poskytované vojákům a zejména na častou a vydatnou válečnou kořist. To vše jim však mohl zajistit jen opravdu schopný vojevůdce a takového pak plně podporovali i v jeho osobních a především politických ambicích. Ale tím nabývali vojevůdci značné moci, neboť za jejich požadavky stály silné ozbrojené vojenské jednotky.

Tak se římská armáda stala od 1. století př. n. l. důležitým politickým činitelem, jehož váha v průběhu dalšího vývoje stále více stoupala.

B/ Princípát

16. Augustovo pojetí armády

Augustus ponechal dosavadní ráz římské branné moci jakožto stálé armády, ale zdokonalil ji po stránce vnitřní i vnější, aby se stala účinným nástrojem jeho politiky.

Po vítězství u Actia disponoval armádou o 70. - 80. legiích se 400 000 - 450 000 muži ve zbraní, což bylo nadále pro stát neúnosné. Bylo proto nezbytné početní stavy armády podstatně snížit, ale přitom zvýšit její bojeschopnost, bylo třeba vytvořit z armády dobrovolníků

armádu skutečně profesionální s přesně vymezenými oboustrannými právy a povinnostmi (což dosud nebylo, protože stát dobrovolníky volně přijímal a také volně propouštěl, když už je nepotřeboval) a zejména s významnými výhodami vojenské služby. Vojáctví se mělo stát povoláním, které by přiznávalo vojákům takové postavení, jež by dostatečně vyvažovalo různá omezení a riziko vojenské služby. A tuto zásadní reformu uskutečnil Augustus. Základem takového jeho pojetí armády se stala *c o n d i c i o m i l i t a r i s*, formální smlouva, která přesně stanovila povinnosti obou stran, vojáka i vojenské správy (blíže o tom viz dále ad 18).

Augustus si byl dobře vědom toho, že bývalou naprostou spolehlivost republikánského římského vojska vystřídala za občanských válek značná vratkost, která by se za nepříznivých okolností mohla obrátit také proti němu. Proto mu šlo hlavně o dva převážně defenzivní úkoly, které jeho armáda měla napříště beze zbytku plnit:

1. chránit ho před útoky na jeho osobu a na jeho mocenské postavení,
2. zabezpečovat dobytá území a jen podle okolností dobývat další.

V tomto duchu se také nesly všechny jeho novoty.

Veškerá armáda podléhala nyní samotnému principovi a tento vztah silně upevňovala vojenská přísaha, kterou byli povinni vykonat všichni vojáci ihned, jakmile princeps nastoupil k moci i kdykoli později při stanovených termínech (pravidelně se přísaha obnovovala vždy 1. ledna). Také o odvodech rozhodoval sám princeps, i v senátních provinciích.

17. Reorganizace branné moci

Augustus doplnil legii jízdou a nově ji uspořádal tak, aby byla jednotkou co možná soběstačnou a samostatnou. První z jejích deseti kohort měla napříště 1 000 mužů (*c o h o r s m i l l i a r i s*), kdežto ostatních devět po 500 mužích (*c o h o r t e s q u i n g e n a r i a e*). Každá kohorta měla tři manipuly (*h a s t a t i*, *p r i n c i p e s*, *t r i a r i i*), každý manipul dvě centurie. Legie měla tedy napříště 60 pěších centurií s jízdou 120 mužů ve čtyřech eskadronách (*t u r m a e*), tedy celkem asi 5 600 mužů. Navíc mívala také oddíly vysloužilců (*v e x i l l a v e t e r a n o r u m*), někdy i početně silné.

Velitelem legie býval zpravidla *l e g a t u s l e g i o n i s*, který byl do značné míry nezávislý na místodržícím provincie. Jemu podléhali *t r i b u n i m i l i t u m*, což bývali synové senáto-

rů usilující o občanskou kariéru. V čele stálé vojenské posádky (tábora) byl *p r a e f e c t u s c a s t r o r u m*.

Specializované oddíly jako dělostřelci, ženisté, trén aj. podléhaly přímo veliteli armády.

Každá legie měla svůj odznak a své číslo (nikoli ovšem v postupné řadě) i své bližší označení, ale někdy se totéž číslo opakovalo a pak se legie lišily jen svým označením (např. III. Augusta, III. Germanica, III. Cyrenaica); čísla zničených Varonových legií (XVII, XVIII a XIX) se za principátu již nikdy nevyskytla. Celkem bylo za Augusta 28 legií, po zkáze z r. 9 n. l. již jen 25.

Pomocné sbory (*a u x i l i a*) z pohraničních kmenů, z provinciálních a městských miličních jednotek i z místního obyvatelstva měly jednotky jen pěší (*c o h o r t e s p e d i t a t a e*) po 1 000 nebo 500 mužích, jízdní po 960 (*a l a e m i l l i a r i a e*) nebo 480 mužích (*a l a e q u i n g e n a r i a e*) nebo i smíšené (*c o h o r t e s e q u i t a t a e*), po 760 (380) pěších a 240 (120) jízdních bojovnících; podle toho měly 24 (16) eskadron po 40 (30) jezdcích. Tyto sbory mívaly i několik názvů (podle císaře či místodržícího, který je založil, podle panujícího vladaře apod.) a nadto ještě čestné označení (*p i a*, *f i d e l i a*, *v i c t r i x* aj.).

Kromě toho pomáhaly římské armádě v provinciích ještě spojenecké síly přiváděné vassaly (např. z Thrákie, Mauretánie, Arménie). Všichni tyto tzv. *s y m m a c h a r i i* byli pojmenováni podle té které národnosti a označováni jako *n u m e r i* (na rozdíl od legií).

A u x i l i a i *s y m m a c h a r i i* (kteréžto pojmy později splývaly) nebojovali samostatně, nýbrž byli vždy přičleněni, třebaš stejně početní, do nějaké legie pod jednotné velení jejího legáta.

Zásadní organizační novotou Augustovou bylo, že k tradičním římským legiím a pomocným sborům římské armády přidal jako třetí složku silnou vojenskou posádku v Římě samém, která se skládala z několika zcela odlišných sborů:

1. *c o h o r t e s p r a e t o r i a e* (prétoriáni), deset smíšených kohort císařské gardy po 1 000 mužích, z nichž každá měla dva manipuly se šesti centuriemi a šest jízdních eskadron. Veleli jim dva *p r a e f e c t i p r a e t o r i o*; tři kohorty tvořily trvalou posádku ve městě, ostatní dlely porůznu v Itálii;
2. *c o h o r t e u r b a n a e*, tři pěší tisícíhlavé kohorty městského policejního sboru, které spolu s prétoriány byly jádrem vojenské posádky Říma. - K tomu přistupovaly ještě dva další sbory, které však už nebyly přímou součástí armády:
3. *c o h o r t e s v i g i l u m*, sedm pěších 1 000 členných ko-

hort policejní a protipožární služby v Římě. - Příslušníci sborů až 1-3 museli být Italikové s římským občanstvím;

4. *f a m i l i a m i l i t a r i s*, soukromá osobní stráž principova, složená postupně z Vasconů (z nichž později vznikli Baskové) keltských Batavů a posléze Germánů.

V Římě sídlil také generální štáb armády (*p r a e t o r i u m*), jehož vynikajícím členem byl *p r a e f e c t u s p r a e t o r i o*; zasedali v něm *c o m i t e s* senátorského stavu.

Augustus jako znamenitý vojevůdce přikládal pochopitelně veliký význam velitelskému sboru a dbal, aby výběr velitelů se dále především podle jejich vojenských schopností a zásluh.

To se týkalo hlavně poddůstojníků (*p r i n c i p a l e s*), na jejichž bedrech spočívala veliká tíha každé bitvy a každé válečné operace. Byli rozděleni do množství funkcí a stupňů; nejvýše stál *o p t i o* (zástupce nižšího důstojníka pěchoty, *centurione*) a *d u p l i c a r i u s* (zástupce nižšího důstojníka jízdy, *dekuriona*).

Vyššími důstojníky byli tribuni a prefekti kohort a legií, důstojníky-generály (ze senátorského stavu) legáti provincií a legií a *p r a e f e c t u s u r b i*, dále (z jezdeckého stavu) *p r a e f e c t u s p r a e t o r i o*, *p r a e f e c t u s v i g i l u m*, *p r a e f e c t u s A e g y p t i* a prokurátoři-místodržící.

Služební postup se dál po jednotlivých stupních. Tak např. *c e n t u r i o* by musel teoreticky (kdyby nebylo mimořádných povýšení za zvláštní zásluhy) projít šedesáti stupni, než se mohl stát vyšším důstojníkem. U vyšších a nejvyšších důstojníků nebylo ovšem možné odhlédnout od momentů třídních a politických.

Augustus věděl, do jaké míry již upadl vojenský duch Italiků a proto vymyslel důvtipný prostředek, jak zapojit do legií i peregriny, ale zároveň zachovat i nadále římský ráz armády. Peregrinům sice přiznal římské občanství (tehdy ještě velmi ceněné) dnem vstupu do legie, ale s tím, že je budou smět užívat až teprve po čestném propuštění z vojenské služby; peregrini, kteří nastoupili do pomocných sborů, nabývali římského občanství až po úspěšné ukončené vojenské službě. Předpokladem zařazování peregrinů do legií byl ovšem pečlivý výběr (z provincií nejvíce romanizovaných), omezený počet zařazovaných peregrinů každého roku a jejich služba vždy daleko od jejich vlasti.

Zřízení stálé vojenské posádky v Římě bylo ovšem v příkrém rozporu s republikánskou ústavou a proto Augustus zmírnil ostří této novoty tím, že místa v těchto sborech vyhradil toliko Italikům a že jim zároveň poskytl mimořádné výhody oproti řadovým vojákům.

Vyloučení z pozemní armády zůstali tedy i nadále jen otroci.

Bitva u Actia byla bitvou námořní, po níž Augustus disponoval obrovským počtem válečných lodí z obou loďstev. Z důvodů vojenských, policejních i obchodních nedopustil, aby se tyto námořní síly rozptýlily, jak tomu bývalo dříve, nýbrž vytvořil z nich stálá loďstva, jejichž úkolem bylo střežit nerušený provoz na všech důležitých námořních i říčních tepnách Římské říše, především v samotném Středomoří.

Těžištěm těchto námořních sil se staly tři veliké válečné základny, v nichž byly umístěny silné námořní eskádry: Misenum (jižně od Neapole) pro moře Tyrhénské, Ravenna pro moře Adriatické a Forum Iulii (nynější Fréjus) v Narbonské Gallii pro západní Středomoří.

Kromě toho existovaly menší námořní eskádry po celé říši, např. *classis Britannica*, *Africana*, *Syríaca*, *Alexandrina*, *Pontica*, a flotily říční jako *classis Germanica*, *Pannonica*, *Mæsica*.

Posádky všech lodí byly zároveň vycvičeny i pro boj na souši.

Za Augusta se rekrutovaly z jeho otroků, později hlavně z propuštěnců a z peregrinů.

Velení v loďstvu bylo připodobněno poměrům v pozemní armádě, ale názvy velitelů byly pochopitelně odlišné: nižší důstojníci se zvali *centuriones classici*, kapitán lodi *trierarchus*, kontraadmirál *navarchus*, admirál *praefectus*.

Služba v loďstvu měla přes svou obtížnost menší vážnost než služba v pozemní armádě a teprve později přiměřeně stoupala.

Za Augusta měla římská armáda přibližně 300 000 mužů neustále ve zbrani (140 000 v legiích, stejně tolik v pomocných sborech a 20 000 vojenské posádky v Římě). To byla v tehdejších poměrech obrovská síla, s níž se, pokud ještě byla soudržná a dobře řízená, nemohla úspěšně měřit armáda žádné jiné okolní mocnosti.

V pozdějším vývoji došlo k různým dílčím změnám (např. počet legií stoupl ze Severů na 33 a početní stavy armády až na 400 000 mužů, žold se postupně zvýšil až na pětinasobek, stoupala a klesala politická váha některých složek armády apod.), ale zásadní ráz římské armády, který jí vtiskl Augustus, zůstal po celou dobu principátu zachován. A tato armáda také dokázala, přes nedostatky, které se v ní časem vyskytly, až do třicátých let 3. století n. l. bezpečně uhájit říši před vnějším nepřítelem.

18. Právní postavení vojáků

Při odvodu museli vojáci splňovat požadované předpoklady fyzické i právní, museli dosáhnout patřičného věku (*a e t a s m i l i t a r i s*, patrně alespoň 16 let) a patřičné výšky (zpravidla asi 1,725 m, z čehož vyplývá, že tehdejší Italikové měli mohutnější postavu než dnešní Italové) a pro různé útvary se vyžadoval různý osobní statut jako byli Italikové, římscí občané, provinciálové aj.

Základní povinností vojáků bylo konat nepřetržitou vojenskou službu 16 (prétoriáni), 20 (městské kohorty a legie), 25 (pomocné sbory) nebo 26 i více let (námořnictvo); k propuštění z armády musel dát souhlas její vrchní velitel - ve skutečnosti mnozí vojáci byli zadržováni i po této době jako vysloužilci (*v e t e r a n i*) nebo pod záminkou splnění nějakého vojenského úkolu (*e v o c a t i*), takže faktická vojenská služba delší 30 let nebyla výjimkou.

Vojáci podléhali velmi tvrdé kázní a museli se podrobovat neustálým ostrým cvičením a také - podle potřeby - konat namáhavé veřejné práce. Platil pro ně zákaz sňatku a směli mít u sebe jen hospodyně (*f o c a r i a*).

Naproti těmto omezením a nevýhodám se zase vojákům dostávalo četných výhod.

Měli především nárok na roční žold, rovněž odstupňovaný: 500 (prétoriáni), 250 (městské kohorty), 150 (legie) a 75 denárů (pomocné sbory). Vojáci, kteří si získali mimořádné zásluhy, dostávali zvýšený žold.

Přídavkem k žoldu byl od Tiberia mimořádný dar (*d o n a t i v u m*) u příležitosti nějaké radostné události armády (např. triumf, nastoupení nového císaře na trůn, narozeniny panujícího císaře), který se však záhy stal pravidelným doplňkem žoldu. Zatímco Claudius a Nero poskytli k tomuto účelu 3 750 denárů, Marcus Aurelius 5 000 apod., šetrný Vespasián jen - 25! (Je to jeden z pěkných konkrétních dokladů k mnoha příběhům, které se o něm zachovaly, jako např. když přední herec Favor, který směl nosit císařovu masku a napodobovat jeho slova a gesta, se veřejně dotázal pořadatelů Vespasiánova pohřbu, kolik bude stát a uslyšel odpověď, že deset miliónů sesterciů, zvolal: "Dejte mi z toho 100 000 a můžete mne hodit do Tiberu!").

Posádka Říma měla nadto nárok na zvláštní přiděl obilí.

Za udatné činy dostávali vojáci jako vyznamenání různě vypracované a odlišně kovové řetězy na krk, ozdoby na prsa (a též pro koně) a náramky.

V neposlední řadě příslušel vojákům podíl na válečné kořisti, často velmi vydatný.

Po skončení vojenské služby a čestném propuštění z armády měli vojáci nárok na odměny hmotné i právní (*p r a e m i a m i l i t a r e*) zejména - k vybudování nové existence - buď peněžitou částku (500 denárů pro prétoriány, 300 pro legionáře) nebo přiděl pozemků, ať už v nějaké kolonii nebo individuálně, obojí spojeno s četnými výsadami (imunitami). O tom jim velitelé odevzdávali úřední doklad (*d i p l o m a m i l i t a r e*), který měl zvláštní význam pro peregriny, protože jim mezi jiným dovědčoval, že řádně nabyli římského občanství.

Platy velitelů byly značné a vysoce progresivní: poddůstojníci dostávali 3 000-9 000 HS, v císařské gardě o 50% více, nižší důstojníci od 10 000-40 000 HS, z vyšších důstojníků prefekt kohorty 40 000, tribun jezdeckého stavu 50 000, senátorského stavu 80 000, prefekt v táboře 60 000, tribun vigilů 80 000, městských kohort 100 000, prétoriánů 120 000, prefekt legie 200 000, prefekt Egypta, Mezopotámie, vigilů a prétorský 300 000 HS, což byl nejvyšší plat pro funkcionáře jezdeckého stavu. Vysocí hodnostáři senátorského stavu (legáti legie), legáti-místodržící v císařských provinciích) brali 300 000, prokonzulové provincií Africa a Asia dokonce 1 000 000 HS!

Lze si snadno představit, jak jen tyto platy velitelů při tak obrovské armádě dávaly obrovské částky a jak tedy výdaje na císařskou armádu - spolu se všemi ostatními položkami - zatěžovaly státní rozpočet!

Pro vojáky platila četná zvláštní právní ustanovení, takže se vlastně řídili odlišným právem než ostatní občané (zvaným někdy *i u s m i l i t a r e*), které upravovalo některé jejich vztahy soukromoprávní a jmenovitě dopadalo na porušování vojenské kázně a na trestnou činnost vojáků.

Tak např. vojáci směli volně pořizovat o svém majetku, dokonce i po odsouzení a ještě do roka po propuštění z vojska; upadli-li do zajetí, nabývali po návratu bez dalšího svého dřívějšího právního postavení (*i u s p o s t l i m i n i i*) - toto oprávnění však bylo postupně omezováno na případy, kdy k zajetí došlo zcela bez viny vojáka, neboť platila zásada, že římský voják má buď zvítězit nebo padnout; syn-voják nabýval do svého vlastnictví majetek získaný ve vojenské službě (*p e c u l i u m c a s t r e n s e*) a byl-li soudně odsouzen, odpovídal jen do jeho výše; za Septima Severa se vojáci směli i ženit. Každá kohorta měla svou pokladnu, do níž si vojáci ukládali peníze a museli uložit polovinu darů - vklady pak dostávali při odchodu z vojenské služby.

Tyto značné výnody vojáků vyvažovaly na druhé straně přísné kázeňské a trestní předpisy vyvolané soudobými politickými poměry.

Vojáci podléhali ve všem svým velitelům, kteří, aby udrželi pevnou vojenskou kázeň za podmínek často velmi obtížných nebo v pohnutých dobách, stíhali velmi ostře každé porušení vojenské kázně. Jednali podle své úvahy volně, ovšem museli se řídit tradicí válečných zvyklostí. Běžné byly tělesné tresty a pokuty, v závažných případech degradace nebo i nečestné propuštění z vojska.

Vedle obecných trestných činů se vojáci mohli dopustit i zločinů ryze vojenských (*d e l i c t a m i l i t u m*), z nichž nejtěžší byla vojenská zrada, jež se kladla na roveň velezradě (*p r o d i - t i o*). K trestným činům, jež mohli spáchat jedině vojáci, patřila zejména urážka velitele (*p e t u l a n t i a*), neuposlechnutí vojenského rozkazu (*c o n t u m a c i a*), vyhýbaní se vojenské službě, ztráta zbraně, zvláště za války, aj. Většina vojenských deliktů se trestala smrtí, přičemž neplatilo starobylé právo římských občanů odvolat se proti trestu smrti k lidu (*p r o v o c a t i o a d p o p u l u m*).

V nejvyšší instanci byli všichni vojáci podřízeni principovi jakožto vrchnímu veliteli branné moci, ale ten je zase chránil proti zvláštním velitelům a dbal, aby na určité trestné činy dopadaly stanovené určité tresty. Tak se pozvolna i v této oblasti prosazoval princip legality.